

Bijlage HAVO
2023

tijdvak 1

Fries

Tekstboekje

Fan winsk nei wierheid

Fan 't simmer hopet de earste lichting dielnimmers oan de fakoplieding fan *Kunstacademie Friesland* ôf te studearjen. Fan administratyf meiwurker oant taalwittenskipper of boukundich ûntwerper: stik foar stik hawwe de studinten in oare eftergrûn en oare driuwfearren.

Hiltsje Bloemhof (50 jier, Turns, administratyf meiwurker)

(1) "Skilderjen haw ik altyd dien foar de hobby. Ik hie it lef net, mar wol it
5 ferlangen om der mear mei te dwaan. Doe lies ik tafallich yn in artikel dat de Fryske keunstneres Doet Boersma in keunstakademy opsette soe, en ik tocht: ik probearje it gewoan. Ta myn ferrassing waard ik ek
10 noch oannommen. Ik skildere doe ek al benammen lânskippen, mar it wie noch tefolle neiskilderjen. Ik seach in moai plaatsje en dat makke ik dan
15 nei. Ik woe graach eigenheid yn myn wurk krije. In eigen hânskrift. Datst fuort sjen kinst: dat hat Hiltsje makke. Ik leau dat dat wol slagge is. Ik begjin
no út in gedachte wei yn it plak fan in
20 plaatsje. Yn it begjin fûn ik dat hiel dreech, mar de lêste jierren haw ik my dêr hiel bot yn ûntwikkele. Wat foar my echt in ûntdekking wie, is dat ik wurk kombinearje kin."

(2) "Ik ferwurkje myn tekeningen of skilderijen yn in film of bewegende bylden. Sa kin ik myn wurk noch mear krêft bysette. Myn ôfstudearwurk is in film mei de titel *Langstme*.
30 Ik haw mei inkettekeningen in eigen wrâldsje makke, in fiktyf lânskip. Der komt dan bygelyks in kloft fûgels foarby, de sinne giet ûnder, it gers wiuwt yn de wyn. It is dúdlik in lânskip, mar sjochst wol dat it fantasij is,
35 dat it tekene is. De muzyk dy't ûnder de film te hearren is, makket datst

echt yn dy surrealistyske wrâld komst, it is echt in dreamlânskip. It
40 wurk azemet langstme en hoop út. Ferlangen nei eartiids, of nei in oare wrâld, eins ek wol in moaiere wrâld. Al wol ik net de idealist úthingje. Mar ik wol minsken bewust meitsje. Dat
45 men opgean kin yn it lânskip, en dat it sa moai is. Dat men jin deroer ferwûnderje kin. Dat doch ik sels ek altyd, as ik moarns nei myn wurk ta fyts. De kleuren, de romte, de
50 fiergesichten, de flakten."

(3) "Ik fyn it wichtich om dat gefoel troch myn wurk te dielen. Ik meitsje it net allinnich om sels op myn souderkeammerke mei dwaande te wêzen.
55 As it publyk de ferwûndering ek hat, dan jout dat my wol erkenning, befêstiging fan myn gefoel. Foardat ik myn wurk sjen lit oan oaren, dan is it noch hiel eigen, ik kin der dan ek ûnwis
60 oer wêze. Soene se it wol begripe? Mar it jout ek wer selsbetrouwen ast fernimst: ik kin útbyldzje wat oare minsken fiele."

Jack Visser (56 jier, Surhústerfean, boukundich ûntwerper)

(4) "Ik haw in eigen ûntwerpbyuro en bin alle dagen dwaande mei it ûntwerpen fan wenningen, bedriuwgebouwen en ynterieurs. Dan gean ik
70 frij pragmatysk, wiskundich te wurk. Ik haw te krijen mei budzjetten en regels, der binne altyd kaders. Mar de oare kant fan my wol eksperimintearje, frijút wurkje."

75 (5) “Ik bin in man fan de eleminten.
De krêft fan de natuer, dêr kom ik
hieltyd wer op werom. De striid fan
de minske tsjin de natuer. It moaie,
mar ek it driigjende, dy kontrasten,
80 dat yntrigearret my hiel bot. Dêrom
fyn ik it ek sa moai om grutte dingen
bûtendoar te dwaan. Ik haw ferline
jier yn gearwurking mei oare keunst-
ners op Oerol in ynstallaasje makke.
85 Dat wie in objekt mei houten balken
yn it wetter. Eb en floed dogge mei,
de wyn spilet mei, de weagen, alles
komt dêr byinoar. De natuer wurket
mei oan it keunstwurk, dat fyn ik
90 moai.”

(6) “Ik hoopje dat minsken troch myn
keunst it moaie fan de natuer sjogge,
mar ek de ‘neatichheid’ fan
harrensels ûntdekke. Rin mar ris nei
95 It Waad en sjoch dan nei de
struktueren en de figueren yn it sân.
Dy binne troch de wyn en it wetter
makke. Wy as minsken kinne dat sa
moai net meitsje. Stel de sintugen
100 iepen, doch de eagen ticht, harkje nei
de lûden, fiel de wyn en rûk it sâlt.
Wy binne ûnderdiel fan de natuer, wy
moatte dêr respekt foar hawwe en ús
der foaral net boppe sette. Ik bin net
105 ien dy’t warskôget of beskoalmaste-
ret, mar ik freegje wol: tink dêr ris oer
nei.”

**Renée van Bezooijen (68 jier,
Kûbaard/Ljouwert, pensjonearre
taalwittenskipper)**

(7) “Ik wie taalûndersiker, haw my
altyd op in wittenskiplike manier mei
taal dwaande holden. Ik skreau in
protte, die in protte mei de holle.
115 Doe’t ik ophold te wurkjen, fûn ik dat
dy oare kant, dat kreative en dat
byldzjende, ek in plakje yn myn lib-
ben fertsjinne. Ik bin folslein mei de
wittenskip opholden en haw daliks

120 ferskate kursussen oppakt. En doe
begûn Doet mei de fakoplieding en
kaam alles byinoar.”

(8) “Ik hâld fan hânwurk, net fan
masines. Ik begryp se ek nea. Mei
125 myn ôfstudearwurk woe ik dan ek it
ambachtlike sjen litte. It wurk hat de
titel *Het schone van verschil – leve
de verscheidenheid*. Ik waard
ynspirearre troch Fryske tegelwan-
den. Sa’n wand woe ik ek meitsje, of
130 yn alle gefallen mei dy útstrieling.
Sjochst faak fûgeltsjes op dy tegels,
en ik hâld sels ek in protte fan fûgels.
Dêrnei tocht ik oan de siswize *vogels
van diverse pluimage* en sa kaam ik
135 op it tema diversiteit. Dat past hiel
goed by myn wurksom libben. Ik haw
in protte ûndersyk nei taalfariaasjes
yn it Nederlânsk, Frysk en Flaamsk
dien.”

(9) “Ik haw 330 tegels fan 13 by 13
sintimeter makke. En de fûgeltsjes
haw ik fan selsmakke papier makke,
selsbreide lapkes en selsborduerde
145 tekstyl út de kringloop. Ik hoopje dat
minsken net allinnich de fariaasjes
sjogge, mar ek tinke: it is wol kwets-
ber, wy moatte der goed foar soargje.
Wy hawwe de ferantwurdlikens om
150 se te beskermjen. Want as je der net
om tinke, ferdwine se samar. En dan
bedoel ik net allinnich de fûgels, mar
ek talen of âlde ambachten bygelyks.
Dêrom haw ik der ek rouadvertinsjes
155 fan útstoarne fûgelsoarten tusken
set. Om de minsken efkes wekker te
skodzjen. Ik wol sjen litte wêr’t ik
persoanlik mei dwaande bin en wat ik
wichtich fyn. Dat wol ik yn myn
160 keunstwurken werjaan. Ik hoopje dat
de wrâld der better fan wurdt. Al is it
mar dat minsken neitinke oer wat
echt wichtich is. It moaiste is fansels
as se dan ek harren gedrach
165 oanpasse. Mar as se it gewoan moai
fine, dan fyn ik dat ek al moai, hear.”

naar: Arjanne Nijp, de Moanne, juli 2020

Tekst 2

In Gouden Iuw fol earmoed

By de Gouden Iuw giet it meast oer Amsterdam en de *Vereenigde Oostindische Compagnie* (VOC), komselden oer de provinsje. Philippus Breuker ûndersocht hoe't it der yn de santjinde iuw yn Fryslân om en ta gie. Hy beskriuwt foaral it libben fan de gewoane minsken yn Boazum yn dy tiid.

(1) As meiwurker fan de Fryske Akademy en heechlearaar Fryske taal- en letterkunde mei er noch safolle boeken oer de Fryske literatuer skreaun hawwe, de rige publikaasjes oer de Fryske skiednis docht dêr amper foar ûnder. Foar in antwurd op de fraach wêr't dy grutte belangstelling foar skiednis weikomt, giet Philippus Breuker (Skingen, 1939) werom nei syn bernetiid.

(2) "Soks hat mei jins wêzen te meitsjen. As bern wie der al ôfstân tusken my en de werklikheid. Hoe't dat komt? Soks is oanberne neffens my. Ik haw de werklikheid nea serieuus nommen, dy wie my te plat, te tafallich. Ik koe en kin net sûnder yllúzje, sûnder de dream. Dat skôgjende, dat ik fan natuere dus al haw, brocht my hast automatysk ta de fraach: hoe is de werklikheid ta stân kommen? Wat binne de patroanen ûnder alle tafallichheden dy't dy werklikheid útmeitsje?"

(3) Foar syn boek oer 'it deistich libben fan gewoane minsken yn in doarpsmienskip' – de ûndertitel – hat Breuker him doelbewust beheind ta Boazum. Yn 1963 waard er dêr haad fan 'e skoalle en sûnt is er dêr – mei in koarte ûnderbrekking – ek altyd bleaun te wenjen. Yn Boazum wennen tusken de 400 en 500 minsken, it wie in sletten, ûntagonklik doarp. De minsken wiene foarsichtich, se seine net altyd wat se tochten. "Ik moast

earst harren fertrouwen winne. Mar ik haw hjir fjouwer prachtige jierren hân as skoalmaster."

(4) It wie ek de tiid dat Breuker syn histoarysk ûndersyk hieltyd serieuze foarmen begûn oan te nimmen. Boazum wie in âld doarp mei in soad âlde huzen. In grut part dêrfan is yn de jierren sechstich en santich ôfbrutsen. Dat barde, seach er gauris mei eigen eagen, rûnom yn dy tiid. Alles wat âld wie waard 'onbewoonbaar' ferklearre, en gie plat. "Sûnt libje wy net mear yn in omjouwing mei skiednis, mar is alles om ús hinne nij. Wy hawwe it sels makke."

(5) It duorre in pear jier, mar geandewei begûn er it lânskip om him hinne better te begripen. Sa foel him op in stuit it grutte ferskil yn struktuer op tusken it lân oan de iene en de oare kant fan de Slachtedyk. "De Slachtedyk foarme de skieding tusken it âlde terpelânskip en it nijlân fan de Middelsee. Mei dy kennis belibbest it strakke lânskip oan de oare kant fan de dyk oars." De petearen mei de pleatslike húsdokter Klaas Sytze Miedema en de boeken dy't er fan him liende, wakkeren syn belangstelling foar de pleatslike skiednis noch fierder oan. It tafal woe boppedat dat fan gjin inkeld Frysk doarp sokke âlde tsjerkeboeken bewarre bleaun binne as fan Boazum. Neist de tsjerkeboeken fan

75 1515-1583 besteane de rekkenboeken fan de tsjerke fan 1620-1640 ek noch, twa seldsume boarnen dy't fan grut belang west hawwe foar it skriuwen fan *De Gouden Iuw yn*

80 *Boazum*.

(6) De iennichste boarnen binne it net. Yn 1963 is Breuker úteinset mei in reis sûnder ein by alle mooglike argiven lâns, fan de gemeente-argiven yn Mantgum en Raerd oant it Ryksargyf yn De Haach. En yn it digitale tiidrek is it argyf fan it Fatikaan¹⁾ ek tichtby. Ut dy hûnderten losse fermeldingen rûnom wei hat er alle húshâldingen út it ferjittersboek helje kinnen dy't yn 1640 yn it doarp wennen. "Tsien jier lyn tocht ik: ik haw safolle materiaal, as ik der no neat mei doch, dan hat al it sammeljen om 'e nocht west. Yn 2011 bin ik út it bestjoer fan it Obe Postma-selskip stapt – dêr hie ik in soad tiid yn stutsen – en sûnt skriu ik it iene boek nei it oare."

100 **(7)** In tiidrek dêr't er in soad materiaal oer hie en bûten syn dissertaasje ek noch hiel wat oer skreaun hie, wie de santjinde iuw. "Net dat ik dat sa'n ynteressante iuw fyn. It wie in tiid fan rykdom, alles gie goed. De sechstjinde iuw mei syn reformaasje en steatsfoarming wie in folle dynamysker tiid, itselde jildt foar de achttjinde iuw mei syn striid foar de boargerlike frijheid. Oer Hollân en de VOC is in hiel soad bekend, ik haw my ôffrege wat spesifyk foar Fryslân wie as wy it oer de Gouden Iuw hawwe. Dat haw ik opsplittet yn hoe't it der yn de hegere kultuer, op polityk-bestjoerlik nivo, om en ta gie en hoe't it libben fan gewoane minsken wie. Beide boeken binne klear, as it mei de finansiering slagget, dan komt it boek oer de hegere kultuer fan 't hjerst út."

(8) Breuker sketst yn it krekt útkommen boek it libben fan de ynwenners fan Boazum, mar it is oannimlik dat it der yn de measte oare Fryske doarpen net hiel oars om en ta gie. It binne yn haadsaak de saaklike en feitlike kanten fan it libben fan de Boazumers dy't er beskriuwt, smeudige anekdoaten foarmje in seldsumheid. "Dat komt om't de tsjerkeriedsferlaggen net bewarre bleaun binne. As in tsjerkeriedslid yn sa'n ferslach wat oer de nuvere fiten fan syn heit of pake lies, dan woe sa'n stik papier noch wolris yn it fjoer ferdwine."

(9) Wa't mear witte wol oer it sosjale libben fan Friezen út dy tiid, hat neffens Breuker suver mear oan it lêzen fan de gearspraken fan Gysbert Japicx as oan it trochplúzjen fan tsjerkeboeken. "Gysbert skriuwt oer de merke, it keatsen en de brûkmen om berte en stjerren hinne." Op grûn fan syn argyfûndersyk koe er wol in oantal ûntjouwingen úttekenje oer it befolkingferrin, de sosjale ferskillen, de rykdom en de earmoed. Sa wie de perioade 1585-1630 ien fan bloei en foarútgong. "Pleatsen waarden opsplittet en huzen yn de buorren byboud. Der wie wurk genôch en in soad lju koene in nij bedriuw opsette."

155 **(10)** Tusken 1630 en 1650 giene de hieren en de belestingen omheech, it tal boeren dat boelguod²⁾ hâlde of de pleats ferkeapje moast, naam stadich ta. Wol slagge it hast alle Boazumers om harrensels te rêden, der wiene yn 1640 mar 3 fan de 87 húshâldingen dy't dat nei alle gedachten net koene. It foel Breuker ek op dat der yn dy jierren safolle skippers bykamen. Dat koe neffens him wolris in foarm fan ferburgen wurkleasheid west hawwe. Nei 1650 bruts der in tiid fan ear-

moed oan. De huzen yn de buorren
waarden dûbeld bewenne en gauris
170 opsplitst yn keamerwenningen. Dat
lêste wie mei it gefolch fan oerbefol-
king, dy't wer it resultaat wie fan it
optimisme yn de opgeande tiid.
(11) Dat it navenant in soad oer de
175 tsjerke giet, komt net allinnich troch
de beskikberheid fan de tsjerkeboe-
ken en -rekkens, mar ek trochdat de
tsjerke in wichtige rol spile yn it
doarpslibben. De tsjerke wie eigener
180 fan in grut part fan it lân dat boeren
hierden, boeren mei eigen lân hienen
harren yn de midsiuwen ferplichte om
alle jierren in bepaald bedrach foar
sielmissen oan de tsjerke te beteljen.
185 Boppedat wie der gauris spul tusken
minskens dy't oergien wiene nei de
reformearre tsjerke en de dejingen
dy't roomsk-katolyk bleaun wiene. Sa
leine roomskens harren der net altyd
190 by del dat de reformearren it
allinnichrjocht krigen op de

besittingen dy't ek fan har foarâlden
west hiene.

(12) De beneaming fan âld-pastoar
195 Johannes Blijenstein ta dominy late
ek ta mannich konflikt en hast altyd
gie it om jild. De iene kear wegere de
dominy om in jierrekken goed te kar-
ren, de oare kear hie er rûzje mei de
200 skoalmaster. Oanlieding foar dat
lêste wie nei alle gedachten dat de
minskens de geboadens (it yn ûnder-
trou gean) gauris by de skoalmaster
oanjoegen yn stee fan by de dominy
205 en sa rûn hy jild mis. Pastoars dy't
dominy waarden, roomskens en
reformearren dy't mei-inoar yn de
tsjerkfâdij sieten, men soe sizze dat
de reformaasje in stadich en reedlik
210 freedsum proses west hat. Dêr is
Philippus Breuker it lykwols net mei
iens. "Ik stean op it stânpunt dat de
maatskippij yn de perioade 1580-
1630 sterk polarisearre wie. Pas om
215 1630 hinne wiene de kaarten skodde
en brieken der rêstiger tiden oan."

naar: Sietse de Vries, Leeuwarder Courant, januari 2021

noot 1 Mei it Fatikaan wurdt de ûnôfhinklike katolike steat Fatikaanstêd bedoeld. De paus, de
lieder fan de katolike tsjerke, is it steatshaad.

noot 2 Boelguod ferwiist nei in (twongen) ferkeap of feiling fan de (bedriuw)ynboel.

De teksten die voor dit examen gebruikt zijn, zijn bewerkt om ze geschikt te maken voor het examen. Dit is gebeurd met respect voor de opvattingen van de auteur(s). Wie kennis wil nemen van de oorspronkelijke tekst(en), raadplege de vermelde bronnen.

Het College voor Toetsen en Examens is verantwoordelijk voor vorm en inhoud van dit examen.